

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію Сидоровича Олександра Сергійовича «Споживча кооперація в суспільно-політичному та соціально-економічному житті України (друга половина 1940-х–1980-ті роки)», представленої на здобуття доктора історичних наук по спеціальності 07.00.01 – історія України

Аграрна історія України радянської доби, має значну історіографію. Однак попри це, є ще проблеми, які не знайшли належного висвітлення. До числа таких входить і діяльність споживчої кооперації від повоєнної доби і до кінця існування комуністичного режиму. Тож вибір теми Сидоровичем Олександром Сергійовичем «Споживча кооперація в суспільно-політичному та соціально-економічному житті України (друга половина 1940-х – 1980-ті роки)» є актуальним і пояснюється не лише недостатньою вивченістю, але й необхідністю вивчення і використання в сучасних умовах досвіду економічної самоорганізації широких верств населення у вигляді створення різного роду виробничих співтовариств. Актуальність теми підтверджується і тим, що вона виконана у межах наукового напрямку Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова «Дослідження проблем гуманітарних наук».

О. С. Сидорович чітко визначив мету роботи та відповідно до неї сформулював низку важливих дослідницьких завдань. Кожне з цих завдань саме по собі має наукову значущість, але разом вони утворюють певний комплекс, який і визначає дослідницькі обрії. Докторант сформулював основні завдання дисертаційного дослідження, запропонував продуману, логічну і всеохоплюючу структуру дисертації і дав відповіді на найголовніші питання, які диктувала дослідницька логіка.

У вступній частині кваліфіковано обґрунтовується актуальність теми, показано її як наукове, так і практичне і, навіть, ідеологічне значення, визначено об'єкт, предмет та методологічні основи дослідження, мету і завдання дисертації, наведено відомості про апробацію результатів дослідження та кількість і специфіку їх публікацій. Досить вдало і переконливо автор доводить наукову доцільність і спроможність проведення

дослідження в обраному напрямку

Діапазон поставлених завдань обумовив залучення широкого кола різноманітних джерел та наукової літератури. Автор досконало вивчив літературу по проблемі, у тому числі і таку, яка хоч найменшою мірою пов'язана з різними аспектами обраного предмета дослідження. Джерельна база дисертації є вельми значною за обсягом та репрезентативною, якщо звернути увагу на інформаційну цінність та види залучених до аналізу джерел. Здійснено детальну систематизацію та інформативну характеристика кожного з них. Чимало з джерел вперше вводяться до наукового обігу, особливо це стосується їх архівної складової (558 справ 25 центральних і обласних архівів України). Автор продемонстрував глибоко професійний підхід в аналізі цих джерел. Зроблено кваліфіковану історіографічну оцінку праць попередників. Визначено їх спільну рису в залежності від періоду написання. Автор достатньо виважено підійшов до оцінки внесу у проблему своїх попередників, визначаючи в них як певні недоліки, суперечності, інформаційні лакуни, так і їх наукову цінність для сучасних досліджень, а також – зміни, що відбулися у поглядах істориків щодо кооперації та її функціонування. Поділяємо погляд автора, щодо наприклад, радянського історіографічного періоду, що провідною рисою праць у цей час була проблема взаємовідносин міста і села. Звертає на себе увагу обізнаність автора з великою кількістю праць зарубіжних істориків, їх здобутками та методиками досліджень.

Добра орієнтація О. С. Сидоровича у залученому до роботи різнопрофільному матеріалі та широкому спектрі поглядів попередників дозволила йому свідомо обирати відповідний інструментарій, враховуючи особливості джерел та історичні реалії.

У першому розділі автор проаналізував споживчу кооперацію республіки у соціально-економічній та адміністративній системі радянської держави. Ним детально показано трансформації організаційної структури інституції, місце, відведене їй державою в аграрній політиці та соціально-економічний і правовий статус членів споживчої кооперації. Дисертант значну увагу

зосередив на детальному аналізі якісних і кількісних змін показників роботи системи у цих умовах, результатів проводжуваних змін. Автор демонструє яскраві приклади негативного впливу на ефективність роботи як у системі в цілому, таку і в окремих місцевих, районних та обласних структур кооперації, в результаті дій державно-політичного керівництва, що не враховували інтереси основи Укоопспілки, – її як рядових членів, так і – колективних (колгоспів). Не можна не погодитися з автором, що «оптимізація» роботи Укоопспілки в інтересах самої системи, а не людини – пайовика, члена споживкооперації негативно позначалася на показниках роботи і самої системи, і бажанні людей працювати з нею. На підставі аналізу наведених даних О. С. Сидорович зробив переконливий висновок про те, що політика держави стосовно споживчої кооперації полягала у відведенні їй ролі обслуговувачки потреб селян, з одного боку, і водночас, – висмоктуванні сільськогосподарської продукції селян для забезпечення потреб міст та промисловості.

Третій розділ у роботі присвячений детальному аналізу соціально-економічної діяльності кооперації на селі. Автор розглядає стан забезпечення нею потреб сільського населення продовольчими, промисловими та культурно-побутовими товарами, роль її у розвитку сфери громадського харчування та побутового обслуговування на селі. Автор переконливо доводить, що через політику партійно-державного керівництва відносно села як меншовартісної складової суспільства, торгівельна мережа і торгівля взагалі знаходилися там перманентно у невідповідному для потреб сільського населення стані. Хронічно мав місце кількісний і якісний дефіцит продуктів і товарів самого широкого асортименту, навіть тих, що входили до обов'язкового мінімуму наявності у крамниці.

Акцентується увага на тому, що аналогічна ситуація мала місце і з наданням сільському населенню різного роду послуг культурно-побутового характеру. Автор детально аналізує цей напрямок діяльності споживспілок і на основі широкого кола матеріалів показує вкрай неналежну кількість закладів даного профілю, невідповідний стан їх матеріально-технічної бази,

незабезпеченість фахівцями, вузький асортимент надання послуг і їх низька якість. Автор доходить до беззаперечного висновку, що в системі споживчої кооперації України галузь побутового обслуговування взагалі відіграла другорядну роль.

Четвертий розділ дисертації присвячено діяльності споживчої кооперації у містах, проблемі, яка практично знаходиться поза увагою дослідників. Тож до безперечних досягнень автора є звернення до цієї проблеми і здійснення аналізу функціонування споживкооперації у містах, в яких вона, за політикою правлячої партії не мала права на таку діяльність. Подібний аналіз є фактично першим в новітній українській історіографії. Автор докладно показав причини у змінах політики партійно-державного керівництва до цього питання, проаналізував форми роботи її у міста, ступінь ефективності у забезпеченні потреб їх жителів у продовольчих товарах, особливості діяльності на різних етапах досліджуваного періоду. Широком колом цифрового і фактологічного матеріалу автор переконливо показує, що через непродуману, бюрократичну, заідеологізовану політику державного керівництва, споживча кооперація не набула належного розвитку у містах і не змогла вирішити проблеми дефіциту продуктів та їх ціни впродовж всього досліджуваного періоду. Тут слід у якості дискусії не погодитися з його твердженням (с.280), що, «незважаючи на доволі незначну вагу продажу окремих сільськогосподарських продуктів у містах, вона була достатньою, щоб здійснювати вплив на формування цін на колгоспних ринках» (с. 280). Тим більше, що до певної міри автор на сс. 280, 285 та ін. до певної міри спростовує цю тезу.

У п'ятому розділі проаналізована зовнішньоекономічна діяльність Укоопспілки та роль її у міжнародному кооперативному русі. Автор докладно показав напрямки і країни, з яким малися торгівельні стосунки в Укоопспілки, систему торгівлі її з зарубіжними партнерами, місце інституції у цій системі. Розкрито проблеми і успіхи торгівлі інституції. На основі здійсненого аналізу зроблено висновок, що Укоопспілка була одним з найбільших експортерів серед усіх республіканських кооперативних

організацій Радянського Союзу. А от щодо участі споживчої кооперації УРСР у міжнародній кооперативній діяльності, автор переконливо показує, що вона носила символічний характер, який полягав в участі українських представників у складі радянської делегації у роботі міжнародних кооперативних організаціях та обмін делегаціями кооперативних об'єднань країн соціалістичної співдружності та – країн, що розвивалися.

Окрім зазначених безперечних досягнень автора відноситься ще ряд інших. Наприклад, розгляд питання про діяльність промислових підприємств споживчої кооперації. Автор показує, що невідповідна політика держави щодо забезпечення широкого спектру потреб сільського населення стало приводом для заснування споживчою кооперацією виробничих підприємств різного профілю. Докладно проаналізовано діяльність цих підприємств, стан їх матеріально-технічної бази, умови праці робітників, забезпеченість сировиною тощо. Автор доходить важливого висновку, який повністю поділяємо, що розвиток власного виробництва споживчої кооперації був вимушеним заходом керівництва Укоопспілки, як реакція на партійно-державну політику щодо села та всіх структур, пов'язаних з ним.

Сюди ж належить також і подача матеріалів про не згадуваний дослідниками вид комерційних установ громадського харчування періоду 1946–1947 рр., як «комерційні чайні» (автор дав аналіз їх роботи), про навчальні заклади, що готували фахівців різного профілю, та різної кваліфікації для споживчої кооперації, докладно подана система видів громадського харчування, що входили до структури споживкооперації. Заслужують на увагу власні підрахунки дослідника по різних видах діяльності споживкооперації, та її різних складових, подані вигляді таблиць та графіків, які є важливим науковим доробком автора.

Кожен із розділів дисертації Сидоровича О. С. відповідно до науково-дослідницьких завдань розкриває важливі аспекти обраної теми і є змістовно наповненим. Усі вони органічно взаємопов'язані та мають внутрішню логіку викладу матеріалу. Варто зазначити також, що узагальнення та резюмуючі елементи, викладені безпосередньо в тексті, корелюються з ним, цілком

аргументовані, кожен підрозділ і розділ роботи має переконливі висновки, що свідчить про належний рівень наукової компетенції та професійної кваліфікації дисертанта. Загальні висновки докторської дисертації Сидоровича О. виважені, розгорнуті та обґрунтовані.

Наукова новизна дисертації О. С. Сидоровича полягає насамперед у тому, що узагальнивши досягнення попередників та опираючись на джерельну базу, дослідник здійснив фахову історичну реконструкцію діяльності споживчої кооперації України за період середини 1940-х–1980-ті рр., проаналізував сфери її діяльності, охарактеризував особливості функціонування кожної її складової на всіх етапах досліджуваного періоду, виявив роль місце в системі цінностей радянського партійно-державного керівництва.

Добра методологічна підготовка, дослідницька сумлінність у роботі з джерелами та бездоганна орієнтація в масиві сучасної наукової літератури та арсеналі методів дослідження, дозволили Сидоровичу успішно реалізувати непрості завдання, які були ним поставлені.

Основні положення і висновки дисертації є ідентичними змісту автореферату.

Все вище висловлене дозволяє розцінювати докторську дисертацію О. С. Сидоровича як оригінальне, завершене у межах поставлених завдань дослідження, що викликає обґрунтований інтерес і, безперечно, робить внесок у вітчизняну історичну науку. Разом з тим, як і будь-яке неординарне дослідження, представлена дисертація нашою наукою на міркування, що у чомусь відрізняються від запропонованих дисертантом. Так,

1. Оскільки зазначено нижню межу досліджуваної проблеми «друга половина 40-х рр.», тобто, період з початку повоєнної відбудови країни, то не вповні логічним, на наш погляд, розпочинати розгляд її з початку 1950-х (с. 71). Варто, на наш погляд, було б дати «тло» (соціально-економічне), починаючи з ситуації або на селі в цілому, або – зі стану потребкооперації республіки у цей період.

2. Автор говорить про розроблені опитувальники, які були використані під час підготовки роботи, але у тексті дисертації і монографії не відчувається цього. У самому списку використаних джерел нами виявлено лише 6 спогадів з особистого архіву автора. На наш погляд, цього замало. У роботі ми не виявили посилань на усні спогади людей – сучасників і безпосередніх учасників тих подій, вони ще живі і треба максимально залучати їх для об'єктивної оцінки проблеми «з середини» і для урівноважування оцінок «офіційної історії».

3. Дуже багато у дисертації цифрового матеріалу про успішну роботу споживкооперації. Видно, що автор користувався матеріалами звітів самої інституції. При цьому дещо злегковажив принципом верифікації. В цьому контексті, наприклад на с. 196 він наводить дані про відкриття за 1966-1970-й рр. нових установ громадського харчування і нових формах обслуговування в них, проте не наводить даних про те, де відкривалися: у містах, районних чи обласних (які також були «столицями» районів) центрах чи у звичайних колгоспних селах. Бажано було б навести не лише дані самої інституції, а й оцінки людей, які були споживачами її послуг.

4. Говорячи про трансформації у діяльності споживкооперації, автор докладно посилається на документи партійно-державні республіканські, що стосуються самого предмета дослідження – споживкооперації. Проте, він не показує зв'язку більш «високого» порядку, а саме чому, у зв'язку з чим приймалися рішення по реформуванню інституції. Тобто, не показаний зв'язок зі змінами аграрної політики, що відбувалися у цей час у країні

5. При опрацюванні джерельної бази дослідник, свідомо чи ні, оминув у своїх пошуках московські архіви, а саме: РДАЕ (Російській державний архів економіки), де зберігається документація Центроспілки СРСР, що була за досліджуваний період організацією, котра координувала діяльність кооперативної системи у межах усього Радянського Союзу. Окрім того, джерельну базу дослідження варто було б розширити фондами архівів тих регіонів які увійшли до складу Радянської України після 1939-го року,

оскільки їх триваліше перебування в сфері ринкової економіки могло проявитися, незважаючи на радянську уніфікацію, певними особливостями.

Проте, висловлені думки наведені у порядку наукової дискусії.

В результаті ж проведеної експертизи робиться висновок, що дисертаційна робота Олександра Сергійовича Сидоровича «Споживча кооперація в суспільно-політичному та соціально-економічному житті України (друга половина 1940-х – 1980-ті роки)» є актуальною, цілісною, оригінальною та завершеною працею, яка містить раніше не захищені наукові положення та нові науково обґрунтовані результати, отримані автором самостійно при розв'язанні важливої наукової проблеми. Дисертаційна робота відповідає «Порядку присудження наукових ступенів та присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. №567 зі змінами, затвердженими постановами Кабінету Міністрів України №656 від 19 серпня 2015 р. та №1159 від 30 грудні 2015 р. а її автор заслуговує на присудження наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – Історія України.

Професор кафедри історії України
Дніпровського національного університету
імені Олеся Гончара

 О. Ф. Нікілев

